

„Este nyolckor születtem...” Hommage à Márai Sándor. Szombathely, Bár, 2000, 342 p.

Márai művei vizsgálatának eddigi köteteit (Rónay 1990, Szegedy-Maszák 1991, Lőrinczy 1993, 1997, 1998, Czetter 1999, Fried 1993, 2000) követően vehetjük kézbe a centenárium alkalmából Szombathelyen megtartott konferencia anyagát. A szerkesztői előszó számba véve az indokokat is leszögezi, hogy a résztvevők „...az életmű egy-egy részletéről, kisebb-nagyobb összefüggéseiről beszéltek, mintsem az egészéről... mintsem a teljes oeuvre-ről nyilatkoztak volna (bár akadt, aki ez utóbbit is megkísérettte)... A szintézisteremtés ideje nem jött még el” (7–8. p.). Számunkra a „megkísérettést” jelenti a legátfogóbban Nagy Sz. Péter *A Kalandtól a Rendig. A polgárfeletti polgár mítosza* című „tartalmi és formai tipológia” (111–119. p.), amelyben az író regényeit jellemzi és osztályozza az elsőtől (*A meszáros*, 1924) a *Sirályig* (1943). Tétele a Kaland (szabadság, kiszakadás, mítosz) és a Rend szembeállítására, amelynek képlete *A zendülőkben* – ezt Márai egyik legjobb regényének minősíti – a korábbiakhoz viszonyítva már tisztább, „társadalmilag hitelesebben motivált” (112. p.). *A szigetben* abszurd végleteiben van jelen, s e póluson nem folytatható, míg legtökéletesebb regényével, az *Egy polgár vallomásaival* (1934) elérkezik a tulajdonképpeni forduloponthoz úgy, hogy az saját kiválásának a története a polgárságból, de egyúttal e világ áthagyományozott értékeiből a polgár feletti polgár fikciójának megteremtése, *A féltékenyekben* (1937) kiteljesedő mítosszá fejlesztve.

Ha szemléltetni kívánnánk a fordulatot, az *Egy polgár*-ból egyebek közt a „szökésre” utalnánk (Révai, Negyedik fejezet, 239. skk.), s az átértékelődésre akár a „– Megölték a trónörökösöt – ” közlés idézésével (I, 303. p.) vagy a vallomás leírásával és szállóigévé vált szavaival – „emlékezni és hallgatni akarok” (II, 333. p.).

A *Válás Budánban* a szerző szerint a Rend már megtartó szimbólum, s fölénybe kerül szemben az irracionálissal. A folytatásban *A féltékenyeket* és a *Vendéglátékat*, továbbá a *Szindbád* rájátszásait az esztétikainak az intenzív átszövődései tartják szinten (itt nem bocsátkozunk abba, hogy a „rájátszásban” észlelhetjük a teóriából ismert szándékolt-szándékolatlan kettősnek nem mértanilag vett egyenlőtlenségét is...). Az *igazi*, *A gyertyák csonkig égnek* és a *Sirály*, „az életmű leggyengébb darabja”, már lecsengés (116., 118. p.).

A gyertyák és a *Válás* „írói stratégiáját” veti össze helytálló érvelésében, kiemelve ez utóbbi többrétű megalapozottságát és kihatását Grendel Lajos (83–87. p.), s említést tesz *A gyertyák* fordításikeréről olasz és német tolmácsolásban. Cseh fordításának (2002) elemzése talán a nyelvi-stilisztikai többlet vagy másság hatására hívná fel figyelmünket. S megjegyezhetjük, hogy a felsoroltaknak az életmű perspektívájában módosulhat az értékelése.

S e helyütt kapcsolhatunk vissza Nagy Sz. Péter taglalására, *Atmoszféra és stílus* fejezetére, ahol mint a Márai-mű lényegi sajtóságáról szól a „stiláris eszközökkel megteremtett” hangulatról és atmoszféráról (117. p.); „E korántsem külsődleges elemek nemcsak színezői, értelmezői, végső soron meghatározói is Márai gondolatainak, tanításainak” (119. p.). Műfaji szinten pedig kitér a regény lírizálódására a két világháború között, a lírára, a „hangra”, amely operaszerűvé alakítja a *Vendéglátékat*. Stílusfelfogása ezáltal közel kerül a mikói koncepcióhoz, a stílus nem választódhat külön a tartalmat összefogó témától. Egységük sejlik fel Lőrinczy Huba nem kevésbé jelentős dolgozatában (121–137. p.), amikor Schöplint idézi és saját összegezésében (vö. 123–124., 137. p.), bár fogalmazásában a „nyelvészeti stilisztika” szerepel (124., 137. p.). De nem vall mára V. Raisz Rózsa Márai-kitételek gyűjteménye sem a stílusról (211–217. p.).

Példafeltáró céllal Láng Gusztáv egyik Márai-tanulmányába fogództunk legutóbb (Fórum *Társadalomtudományi Szemle*, 2001. 1. sz. 178. p.), ha az idézetből egy zárójel közben el is maradt... A kötetben közölt *Vendégláték* harmasának (Giacomo, Franciska, Párma grófja) szerepelosztását

és átváltásait fedi fel. Az eredetileg más szférából származó terminust szükségszerűen módosítja mint a szerep és a személyiség azonosító vagy ellentett voltát; kutatva a választ arra, vajon a „valóságost” és az „irodalmi” tekintve a főalak választása szerepkonfliktusos-e (77. p.). Válaszadását többrétűségében, az átfedődést és átváltást mint a jelentés-értelem történést, a kaland és a szabadság egybeesésének, értékegyezésének követelményét értjük meg Casanovánál; mint az önazonosság elérését és teljesítését. A *Szerep és személyiség* (75–81. p.) közelítései alig igényelve újraolvasást, a regény kifejeletében az alkotói szándéknak, szerkezeti motiváltságnak, a definícióknak és a felidézett szemelvényeknek, az olvasói élménynek adott összeillesztése nem vonatkoznak csupán a regénybelire, hanem az életmű az életmű integráló tényezői egyben.

Kulcsszavai – szerep, személyiség, szabadság, boldogság – vibrálása tér vissza vagy elővételeződik Mészáros Andrásnak „szerelemontológiai olvasatában” másnemű beállítás és konklúzióként (*Márai Casanova képe a Vendégtársulat Bolzanóban c. művében*; 65–73. p.). A szerző a téma, tárgykör lételeméletének és filozófiatörténetének külön monográfiát is szentelt (1993). Mindketten ugyanazokra az epizódokra támaszkodnak a regényben, s elmés, ahogy Mészáros vezeti be az írónia jelenlétét, amelynek meghatározása nem hiányzik Lángnál sem (i. h. 76. p.).

Az, hogy a kötetnek a fentiekben csak egyféle övezetére figyeltünk, nem rangsorolás. A konferencia anyag teljességében tartalmaz és tanulságos, tudatosítjuk általa és a kifejezettebben ismétlődő hivatkozások által a ráfigyelés módját, valamint körülhatároltságát. Szigeti Jenő *A harminc ezüstpénz (A Biblia és egy Márai-regény)* írásában (97–110. p.) összefoglaltak például a Márai-jelenség további összetevőire vethetnek fényt, ahogy tudósításának végén utal erre. Az alkotás sorsára vonatkozókból, az írói kommentárból és saját híradásából összeálló szövegben többek közt az *Ami a naplóból kimaradt. 1949* (Toronto, Vörösváry, 1999, 118. p.) lapjának egy részletéhez, bekezdéséhez kötődünk (lásd i. h. 109. p.) – „Másik tanulság: a császár nézi – április közepén – a »virágzó narancsfákat«. Így írtam, két év előtt. Most kijavított: az »el«-virágzott na-

rancsfákat nézi... Mert most már tapasztalatból tudom, hogy április közepén e tájon mindenfelé, még Sorrentóban is elvirágoztak a narancsfák. Ez az »el« szócska most pontosan a helyén van. Csak kissé sokba került, amíg ilyen pontosan leírhattam e két betűt.” A valóság és az elképzelt, fiktív viszonya ilyen látszólag elhanyagolható mozzanatban sem fedődik el. Ez esetben másképpen bent maradt hiba volna, mint a nemzedék nyelvhasználatában (Cs. Szabó László, Szerb Antal és mások) hasonlóképpen használt „két év előtt”, amely később a nyelvhelyességi norma szerint kizárult.

Márai életművét irányvételként a 20. század eszmetörténetének, Spenglernek, Ortega-nak, Freudnak hatáskörzetébe helyezik, regényeinek sorát esszéinek, tanulmányainak, tárcáinak és karcolatainak szövevényével együtt főképpen a *Napló*kban is kijelölt írók alkotásaival hozzák összefüggésbe. Az *Egy polgár vallomásaiban* olvasmányairól ír, s Kafkát nevezi meghatározónak, bár munkáiban e hatás kimutathatatlan. Lírafordításai *Emberi hang. Versek* (Košice, Globus, 1921) kötetnek a végére csatoltak. Első négy regényének háttéri ihletését Nagy Sz. Móric, Duhamel, Cocteau, Montherlant hozzárendelésével tünteti fel. (A karkaihoz lásd még Turczel Lajos: *Triptichon Márai Sándorról. Uő: Irodalmi hódolások és szeretetnyilvánítások*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 2000, 53–64. p.). A vele egyidős Julien Green *Leviathanjának* (1929) atmoszféráját közelről érzi. Thomas Mann család- és nemzedéktörténeti regényét a kutatók a vizsgálódásból sehol sem hagyják ki.

Az ismertetett kötet nyomán is nyilván felmerülhet a szelekció és a rendszerré alakítás igénye oly módon, ahogy azt Rákos Péter feltételezi *Márai Sándor – Az alkat és a folyamat* összegzésében (uő: *Prágai őrvárát*. Pozsony, Kalligram, 1995, 131–135. p. és Lírai őrvárát. *Irodalmi Szemle*, 1991. 4. sz. 376–380. p.). Eszerint, bár a két pálya közt csak a két szakaszra osztódásuk az összekötő, ha Adynál költészetének statikáját az egyes motívumkörök, Ady-titkok képezik, Márainál a statika mindvégig gyarapodva nem „a témából, az ábrázolt világ anyagából” való, „hanem magatartása és világ-szemlélete differenciál és változókonny attitűdjeiből” (i. m. 132. p.). Elemei az urbánus-

ság szociográfiája, „nyugatias irodalmi alapállása” és a kortárs magyar irodalomban az összemérésből tipológiaiilag kiszabható topográfiája (uo.). „Emígyen körülhatárolva és elhatárolva Márait mindattól, ami nem ő, eljutunk az egyedi fenoménhez, őhozzá” (133. p.), ami a rárétegződő második szakasz kínálatával mint „parancsoló szükség” (131. p.) egészül ki, hasonlatosan Ady fejlődéséhez az alkotás dinamikájának és az elfűződés meglétének benne. Miután mindketten „akkor emelkednek jelképi magaslatra, amikor életművük zömét már maguk mögött tudhatják” (i. h. 132. p.). A kétszakaszosság analógiája tehát metodológiai rávezetés; kivonatolásunkkal nyomatékosítjuk, hogy Rákos Péter tömör szövegezésében miképpen van benne „minden”. Igazolással folytatva Máaira – „A pálya második szakaszában mélyül el... az első szakasz értelme. Kimondom: ha alapvető is, természetszerűen mindent megalapozó az első szakasz, a második mint az első... betetőzése jelentősebb, fontosabb” (i. h. 135. p.). Mi egyelőre az életműnek inkább csak a pilléreire összpontosulhatunk, vagy arra figyelünk fel, amikor a *Naplók* emigrációs vonulata kerüli a pátoszt, és szikárságával válik egyre elmélyültebbé (a szerkezeti szint stilometriai és szövegi mutatóinak számbavétele igénylődik). A statika „térképébe” berajzolandók az egybefűzések körei, a helyzetek-jellemek szembesülésekor a viszonyulás–eleve elrendeltetés találkozása a regénynek és a kísérő próza, a beépülő elbeszélések motívumtáraként. Ilyen a „kölcsonzés” mondjuk Tamással kapcsolatban A *féltékenyekben*, a *Vendégjátékban* a történethez szervesen tartozik, a kilátástalan „kis gyűrűt” zálogigénnyel gerjesztve, s végletes formájú *Eszter hagyatékában*.

Márai olvasottságának stiláris erényétől el nem tagolandó a gyakran felhozott s akár visszajukra fordított „valóság”-elemek ráismertető előfordulása. A megcsömörlést csak a jelölőanyagban foganatosított stílus, a beszédmódra, ismétlésre, kimódoltságra redukálás idézheti elő, a tartalmnak rendszerjellegű közömbösítése, az, ami Nagy Lajosnál abszolút tagadásba torkolt (de Rákos Péter a térképvázlatból nem zárta ki, hogy a *Kiskunhalomig* érhet; i. h. 134. p.).

Az író életműve második szakaszát „ki teljesülésnek” tekintő tételt differenciálól

részletezéssel és kritikai igényességgel dolgozta fel monográfiájában Lőrinczy Huba – *Búcsú egy kultúrától. Márai Sándor A Garrenek műve*. Szombathely, Bár, 1998, 156. p. A regényciklussá fejlesztett alkotásba (I–II. köt. Toronto, Vorosvary S., 1988; Budapest, 1995, 1996) Márai felvette korábbi munkáit, alakulástörténetével Lőrinczy kibontja vitathatatlan értékeit, közvetlenségében érzékelteti a stílusváltást, műfaji átlényegülést, az elbeszélő szemzőgtérítéseit. A második regényt, a *Féltékenyeket* mondja tulajdonképpen felvezetésnek, a harmadikhoz, *Az idegenekhez*, amelynek nyelvi többszólamúságában észreveszi még a Krúdy-félének a betagolódását is (i. m. 89. p.). S nem kevésbé avatottan lapoz rá a hiátusokra, visszavezetve részben őket a regényfolyam szaggatott keletkezésére. A ciklust a *Zendülők* vezeti be, másokkal egyetértésben Márai egyik legjobb regényének könyvel el, s hangsúlyozza modernségét, megállapítja azonban, hogy *A Garrenek* egymásutánjába nem illik bele. Fenntartás nélkül érthetünk egyet állításával, miszerint a szövegbeli változtatások, akárcsak az író visszavetülő koncepciója felemás hozadék, s „a *Zendülők* többet ér önmagában, mint a ciklus részeként” (52. p.).

A *Féltékenyek* központi pozíciója erősödik fel Rákos Péternek Márai 70. születésnapjára megjelentetett köszöntőjében (Lírai örjárat. *Irodalmi Szemle*, 1970. 6. sz. 541–547. p.; uő: *Prágai örjárat*. I. m. 122–13. p.), *Az idegenek* vonatkozásában is – „Az idegenek már csak végrehajtottak valamit” (i. h. 127. p.); „Talán az, amit a város nem adott oda – talán az volt a körkép” (uo.). A regényciklus kiterjeszti időben és térben a tünetyűttest leírását, a következményeket, a fel- és leszámoláson túl ránk testálva a történetnek bizonyos érvényességét. Hogy a „bizonyost” nem történetileg értelmezzük esetleg, már a „túl”-ból kifolyólagos.

Vagyis hogy a monográfia gyűjtőpontjába sűrített Márai-örökség vagy váltás a kutatás teoretikus bázisában miképpen bizonyulhat a továbbiakban egyengetővé, feladattá, amely helyzetünkben némileg kötelez, alig mellőzhető.